

PAŽAISLIS: pamatyti ir suprasti

Teksto autorius: Rūstis Kamuntavičius

Fotografijų autoriai: Martynas Ambrazas, Rimantė Jaugaitė ir Rūstis Kamuntavičius
Schemas ir žemėlapiai sukurti Rūsčio Kamuntavičiaus, nebent nurodyta kitaip

Autorius dėkingas Šv. Kazimiero seserims už malonų ilgametį bendravimą,
Mindaugui Pakniui už vertingas dalykines pastabas ir šviesaus atminimo
Varšuvos universiteto profesoriui Mariusz Karpowicz (1934–2015), kuris išmokė
„skaityti“ Europos, o ypač XVII a. antrosios pusės itališkąjį meną

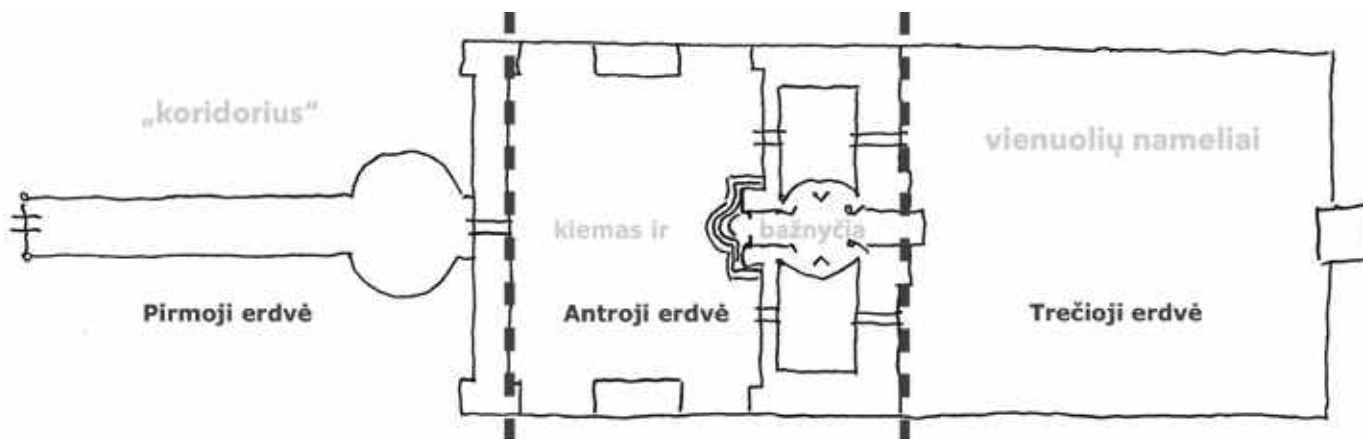
Visų šių tyrimų ir rezultatų nebūtų buvę be Gintauto Bertašiaus ir
Litaura/Jazztravel finansinės ir moralinės paramos

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institutas
Kaunas, 2019

atsisiųsta iš www.rustis.lt

Komplekso erdvės

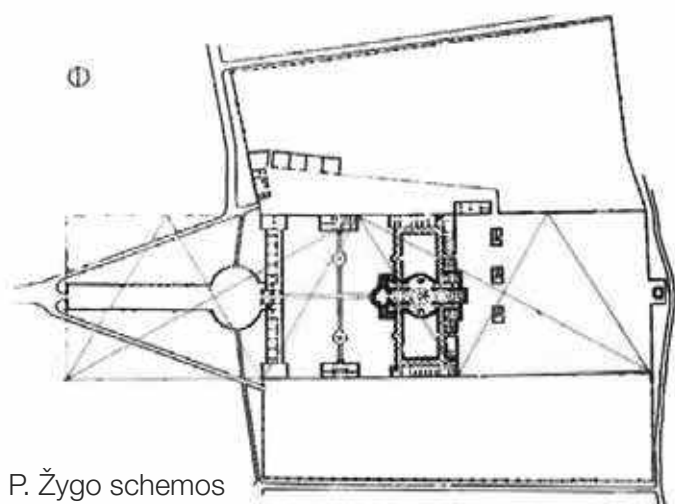
Nuo 1667 m. iki savo mirties vienas turtingiausių ir įtakingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmonių – Kristupas Zigmantas Pacas (1621–1684) – statė šeimos mauzoliejumį turėjusią tapti Pažaislio kamaldulių bažnyčią ir vienuolyną. Jis buvo LDK kancleris, kas šiandien atitiktų ministro pirmininko pareigas. Kartu su pusbroliu LDK etmonu Mykolu Kazimieru, vyriausiu LDK kariuomenės vadu, kitais giminaičiais ir sąjungininkais, jis valdė Lietuvą. Varšuvoje rezidavusio karaliaus valdžia Lietuvoje buvo tik simbolinė. Dar daugiau – K. Z. Pacas darė didelę įtaką karaliams Jonui Kazimierui Vazai (1648–1668) ir ypač Mykolui Kaributui Višniovieckiui (1669–1673), o po jų valdžiusį Joną Sobieskį (1674–1696) jis sėkmingai izoliavo nuo LDK reikalų.

Pažaislio bažnyčia ir visas vienuolyno kompleksas tapo vienu žymiausių Europos baroko statinių. Tai reiškia, kad jo architektūrinuose ir dekoruose buvo įtaigiai užkoduoti Europos civilizacijos ženklai ir prasmės. Visas didysis Europos menas yra pilnas kodų ir simbolių. Kol mokėsime juos pamatyti ir suprasti, tol būsime europiečiai. Sakoma, kad Europos civilizacija išnyks, kai pastatai taps beprasmyiais medžiagų ir formų rinkiniais, kuriais mes tik grožėsime ar bjaurėsime, nesuprasdami ir net neklausdami, kodėl.

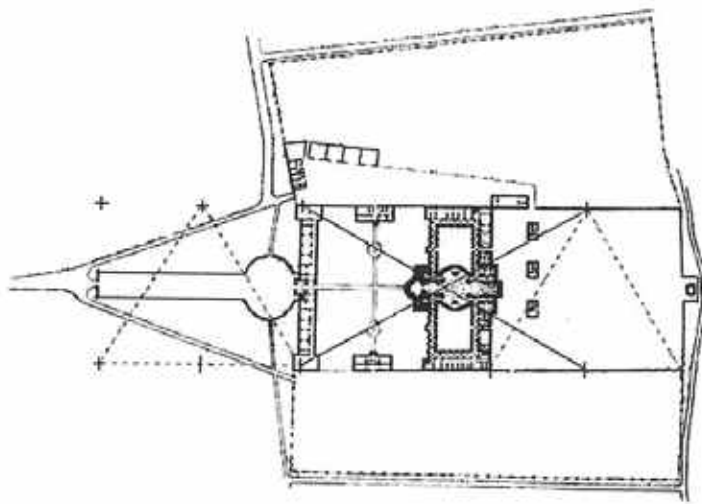
Esminis Pažaislio kodas yra „trejetas“. Tai pagrindinis Krikščionybės simbolis – Švč. Trejybė – Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas Šventoji Dvasia. Dairydami po kompleksą jūs visur matysite tuos trejetukus. Sąmoningai ar nesąmoningai, vien tik vaikščiojimas ir žiūrėjimas paliks žymę jūsų sieloje ir pasaulėvaizdyje. Ši simbolika susipins su kitais ženklais ir formomis, kurias matėte Vilniaus baroko mene, Europos miestų architektūroje ar garsiausiuose mūsų civilizacijos muziejuose.

Trečdalis komplekso užima, rodos, jokios funkcijos neturinti įvažiavimo alėja, lyg koridorius. Tai simbolizuoja kelią, kurio metafora labai svarbi krikščionybėje. Susimąstykite apie lietuvišką žodį TIKĖJIMAS... Tas „koridorius“ orientuoja visą kompleksą iš vakarų į rytus ir veda iš žemiškojo pasaulio į rojų, kurį simbolizuoja vienuolių nameliai (pasauliečiams ši teritorija visuomet buvo uždara). Kodėl į rytus? Gal todėl, kad ten yra Jeruzalė? Vidurinė komplekso dalis, esanti tarp „koridoriaus“ ir vienuolių gyvenamosios erdvės, – tai kiemas ir bažnyčia, lyg tarpinė stotelė tarp žemės ir dangaus.

Dar galima pridurti, kad centrinė vienuolyno komplekso dalis gali būti padalinta į tris lygiakraščius trikampių (nubraižyti geltonai), o geometrinis viso komplekso centras atsiduria pačiame bažnyčios centre.

P. Žygo schemas

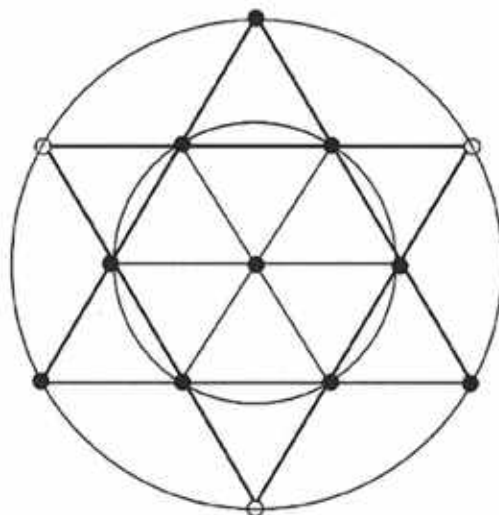
Bažnyčios išplanavimas

Bažnyčia yra šešiakampio plano. Tokio dydžio šešiakampiai statiniai ir dar su kupolu Europoje yra itin retas reiškinys. Dažniausiai būna aštuonkampės arba, kiek rečiau, apvalios kupolinės bažnyčios. Kodėl Pažaislyje pasirinktas toks sprendimas, kuris buvo techniškai gerokai sudėtingesnis už paplitusias alternatyvas?

Baroko menas, kuris taip mėgo simbolių ir užkoduotų reikšmių kalbą, nuo XVII a. ketvirtąjo dešimtmečio savo repertuarą papildė trikampiais, elipsėmis bei įvairiomis kitomis geometrinėmis figūromis. Kiekviena iš jų turėjo savo reikšmę arba reikšmes. Lygiakraštis trikampis simbolizavo Švč. Trejybę, o iš tokių trikampių sudarytos šešiakampės figūros krikščioniškoje tradicijoje reiškia šešias Jėzaus Kristaus valandas, praleistas ant kryžiaus prieš mirštant, šešias Dievybės savybes – galia, didybė, išmintis, meilė, pasigailėjimas ir teisingumas – bei daugybę kitų prasmų.

Matome, kad bažnyčios schemoje šešiakampis dalinamas į mažesnius trikampius, kurie apibrėžiami apskritimais. Pastarieji nuo seniausių laikų simbolizuoja apsaugą, o naujaisiais amžiais įgavo dar ir kosminių kūnų judėjimo trajektorijų prasmę, kuri buvo siejama su Dieviškosios tvarkos pasireiškimu.

Gali būti, kad pats mecenatas, K. Z. Pacas, asmeniškai prisidėjo prie šių kosminių-religinių simbolių atvaizdavimo. Jis gavo aukščiausio lygio išsilavinimą Padujos, Perudžos, Graco ir Leideno univer-

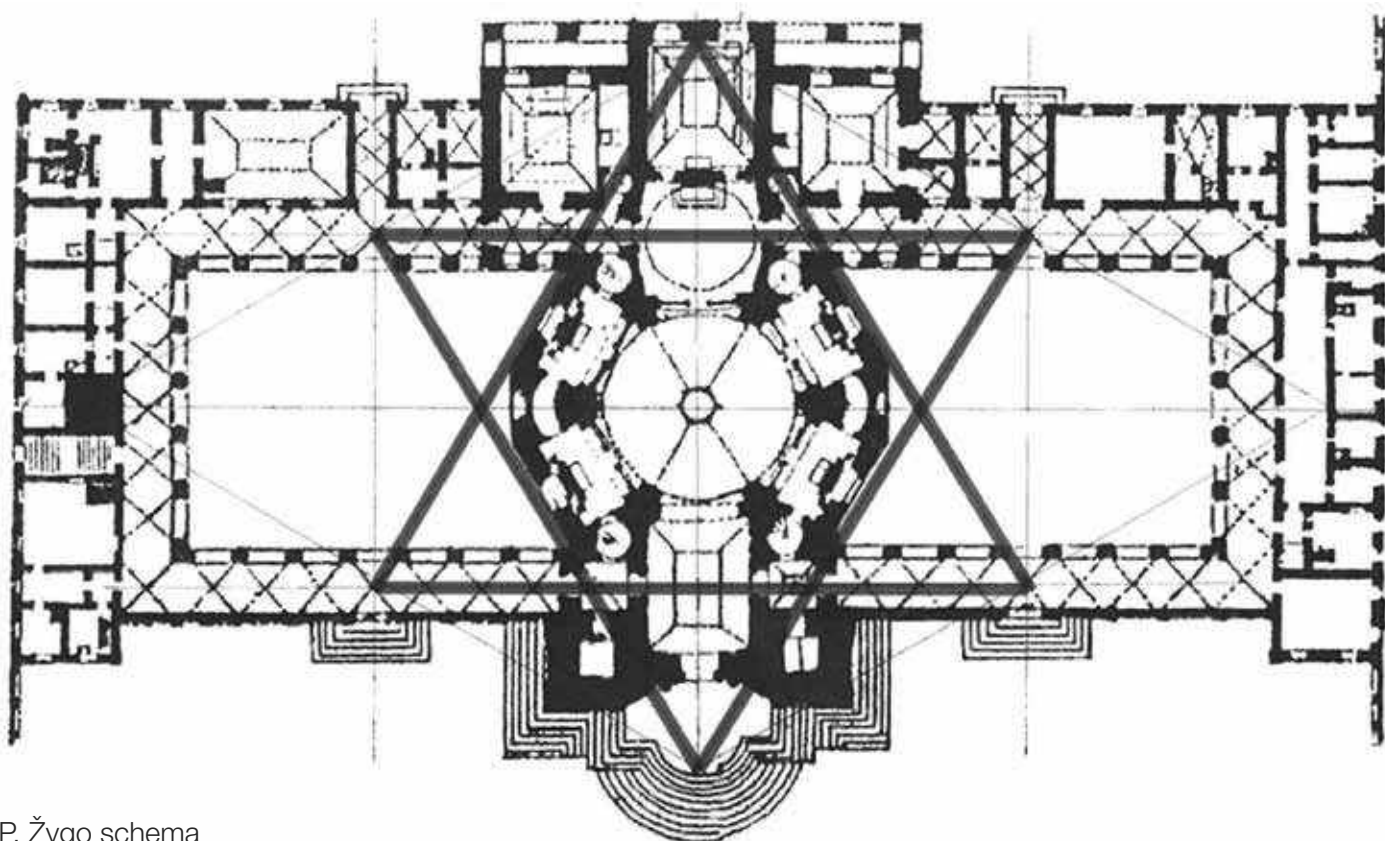

Tetraktys

P. Žygo schema

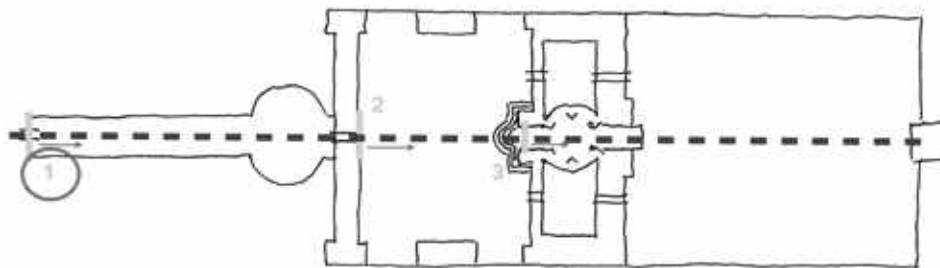
sitetuose. Be to, jo tėvas Steponas Pacas buvo Galilėjaus studentu Padujoje. Pacai gerai orientavosi ne tik naujausiose architektūros madose, bet ir mokslo atradimuose.

Senovės Graikijoje buvo teikiamas ypatingas dėmesys skaičių ir geometrinių sąsajoms. Žavėtasi lygiakraščiais trikampiais, kuriuos dešimčia taškų sujungus į piramidę, sukurta figūra, vadinama tetraktys. Visi čia esantys skaičiai ir proporcijos turėjo mistines reikšmes, kurias iš dalies perėmė Krikščionybė. Pavyzdžiui, 10 taškų – tai Dievo įsakymai. XVII a. Romoje šešiakampė žvaigždė buvo žinoma kaip „išminties žvaigždė.“

P. Žygo schema

Pirmas taškas: įėjimas į kompleksą

Nuo „koridoriaus“ slenksčio, vos įžengę į vienuolyno kompleksą, pamatome šioje nuotraukoje esantį vaizdą. Vizualiai jis gali būti įrėmintas į ištęstą šešiakampį.

Į šią figūrą, kuri gali būti interpretuojama kaip vienas ant kito uždėti du trikampiai, įsipaišo Pacų giminės herbas – lelija, kurią dažnai matysime įvairiose komplekso vietose, taip pat ir ant bažnyčios fasado. Į ją taip pat telpa graikiškos raidės X ir P, nuo krikščionybės pradžios reiškiančios Kristų.

Jeigu prisimintume, kad pirmame plane esančių svečių namų antroje aukšte buvo Pacų apartamentai (tiesa, įrengti po fundatoriaus mirties), o Paco pirmas vardas buvo Kristupas (nuo „Kristus“, gr. **ΧΡΙΣΤΟΣ**), šių raidžių ir simbolių prasmė tampa dar aiškesnė.

Šios keturios schemos yra P. Žygo

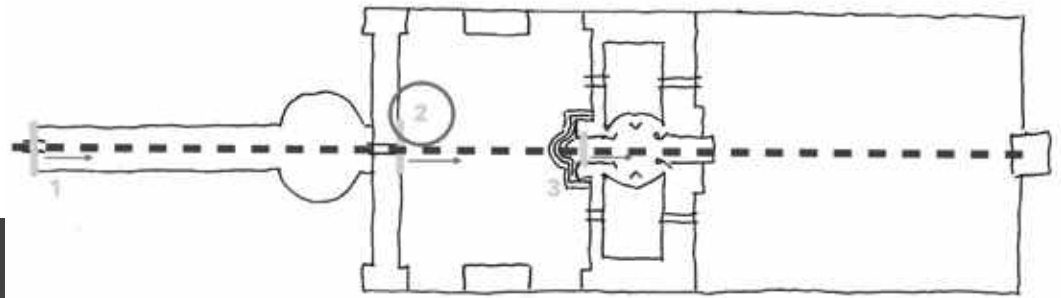
Taigi, vos žengę į vienuolyną, jau nuo „koridoriaus“ slenksčio matome užkoduotą religinę ir pasaulietinę simboliką – Kristų ir komplekso fundatorių Pacą. O kas atsitiks, jei eisime toliau dvejomis sienomis ribojamo ilgo „koridoriaus“ takeliu?

Didysis Europos menas niekad nebuvo lengvas suprasti. Norint pamatyti idealų grožį ir esmines prasmes, reikia žinoti, kaip ir iš kur žiūrėti. XVII a. antroje pusėje tai buvo ypač akcentuojama. Teigiama, kad tuo metu Europos dailė ir architektūra buvo pasiekusi aukščiausią lygį, o taškas, kuriame stovi žiūrėtojas, buvo ypač svarbus.

Visa tai reiškia, kad, mums artėjant link „koridoriaus“ pabaigos, formos deformuojasi. Šiose dviejose fotografijose matome, kaip bažnyčios kupolas pasislepia, o bokšteliai sunyksta. Dingsta elegancija ir proporcijos, kurias matėme anksčiau. Tik nuo vartų slenksčio kompleksas atrodo tobulai išbaigtas ir gražus. Iš jokio kito „koridoriaus“ taško to nepamatysite. Būtent tai jums ir norėjo pasakyti Architektas.

Antras taškas: įėjimas į kiemą

Kairėje pusėje esanti nuotrauka yra dažniausiai aptinkamas Pažaislio vaizdas. Tai reprezentatyviausia ir gražiausia komplekso vieta. Bet yra tik vienas taškas, iš kurio šis vaizdas atsiveria idealiai – tai slenkstis durų, per kurias iš „koridoriaus“ įžengiame į centrinį kiemą. Per šį slenkstį įžengiame iš pirmosios į antrąją iš trijų komplekso erdvių.

Ši bažnyčia yra vienas iš pirmųjų Europos baroko statinių su dviem bokštais ir į vidų įgaubtu fasadu, kuris žymėjo naują epochą baroko architektūroje. Iki tol žemyne dominavo plokšti fasadai. Būtent nuo XVII a. antrosios pusės jie pradeda vis dažniau „lankstyti“ ir „banguoti“. XVIII a. tokios formos tampa visuotinai paplitusiomis Europoje, įsivyrėja ir LDK architektūroje – pažiūrėkite į garsiausių Vilniaus bažnyčių fasadus, kurių dauguma sukurti būtent XVIII a.

Dešinėje nuotraukoje Vilniaus Misionierių bažnyčia. Pagal vieną iš hipotezių, jos bokštelių ir tambūrą (jėjimą) XVIII a. suprojektavo Pažaislio architektų tėvynainis – A. L. Paraka, kilęs iš Kastelo Valsoldos miestelio. Jo sukurtos detalės „lankstosi“ ir „banguoja“. Be to, ši bažnyčia yra dvibokštė. Dauguma LDK žemių bažnyčių XVIII a. buvo statomos su dviem bokštais. Visos jos turi dar vieną bendrą požymį: yra siauros ir aukštos. Atrodo, kad pirmasis svarbus pastatas, kuris turėjo šiuos bruožus, buvo Pažaislis. Tokie fasadai tapo neatskiriama istorinės Lietuvos miestų ir miestelių dalimi ir panašu, kad Pažaislis tam padarė esminę įtaką.

Dar viena svarbi Pažaislio fasado detalė – į priekį vizualiai „išvestas“ kupolas. Reta bažnyčia pastatyta taip, kad kupolas taip aiškiai matytųsi iš priekio. Pastebime tris (!) viršūnes, išsidėsčiusias vienoje linijoje, nors tai tik iliuzija (tai būdinga barokui) – kupolas

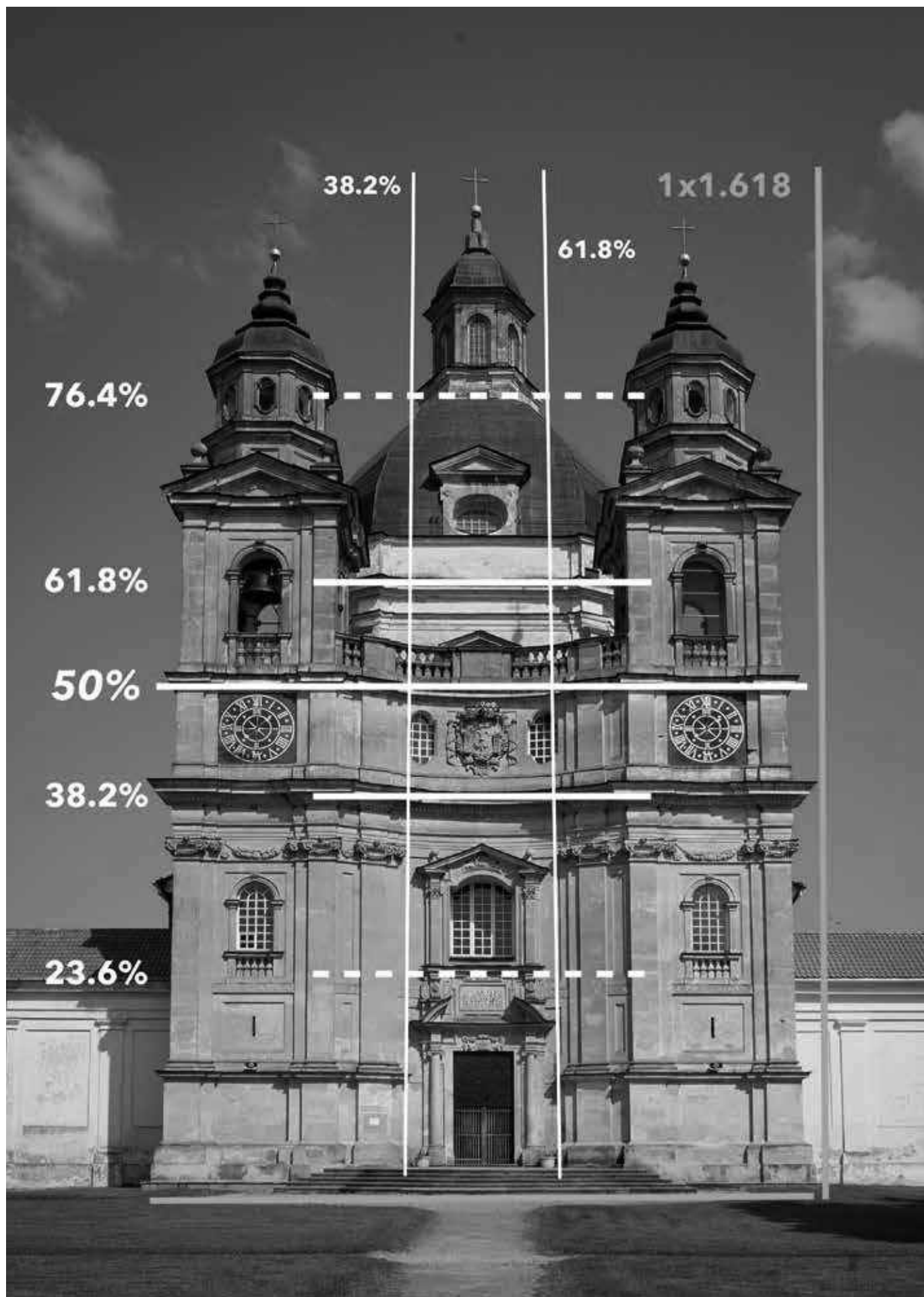
yra gerokai toliau nuo stebėtojo taško nei bokštai.

Matome prabangiausią medžiagą, naudotą LDK fasadų dekorui – Gotlando smiltainį. Kitas (ir vienintelis) pastatas LDK teritorijoje, kuriame panaudota daug Gotlando smiltainio, yra karališkoji Šv. Kazimiero koplyčia Vilniaus katedroje, statyta paties Lenkijos–Lietuvos valdovo!

Pabandykite pavaikšioti po kiemą. Apačioje esančioje nuotraukoje mes paėjome į kairę ir bokštai „atitrūko“ nuo kupolo. Trys bažnyčios „viršūnės“ išsiderino, tapo neproporcingomis ir iškreivintomis. Spalvos, ir tos ėmė rėžti akį – baltesnis kupolas ir tamsesni bokštai. Bažnyčia suprojektuota taip, kad įspūdingiausią vaizdą teiktų iš priekio, vos įėjus į centrinį kiemą, t. y. iš mūsų pažymėto „antrojo taško.“

Tobulo grožio proporcijos

Aukso pjūvį
vaizduojanti 10 litų
auksinė atmintinė
Lietuvos moneta.

Šis fasadas tikrai yra gražus, bet ne dėl prabangaus akmens ar dekorų. Esmė linijose ir proporcijose, kurios yra svarbios visuose Vakarų civilizacijos meno šedevruose. Tai vienas iš Europos meno pavyzdžių, kai panaudotas „aukso pjūvis“, arba „dieviškoji proporcija“.

Tai skaičius Fi – atkarpos dalyba į dvi dalis taip, kad didesniosios ir mažesniosios dalių santykis būtų lygus visos atkarpos ir didesniosios dalies santykiui. Šis skaičius apytiksliai lygus 1,618.

Pažaislio bažnyčios fasado aukščio ir pločio santykis lygus Fi skaičiui.

Fasade dominuojančios horizontalios linijos (baltos ištisinės: 38,2% ir 61,8%) irgi atitinka šias proporcijas. Matome, kad architekto paryškintos dekor linijos, kurios, atrodo, neturi jokios funkcijos, sudeda labai svarbius akcentus, kurie fasadą padaro patrauklesniu akiai.

Abi vertikalios Fi linijos įrėmina centrinį akcentą, į kurį įsikomponuoja durys, pacų herbas ir kupolo viršutinė dalis. Neatsitiktinai šioje dviejų linijų apribotoje erdvėje yra būtent 6 langai, o Pacų giminės herbas su dviem šoniniais langeliais sudaro dar vieną nuorodą į Švč. Trejybę.

Baltos punktyrinės horizontalios linijos (23,6% ir 76,4%) žymi dar vieną Fi skaičiaus proporciją. Matome, kad viršuje ši linija atskiria kupolo viršūnę, o apačioje būtent nuo jos prasideda langų zona. Taigi, apačioje – žmogiškojo pasaulio sritis, į kurią galima patekti tik pro duris ir kuri ribojama aklinų sienų. Taip sukurama iliuzinė skirtis tarp niūraus žmogiškojo ir šviesaus dangiškojo pasaulio.

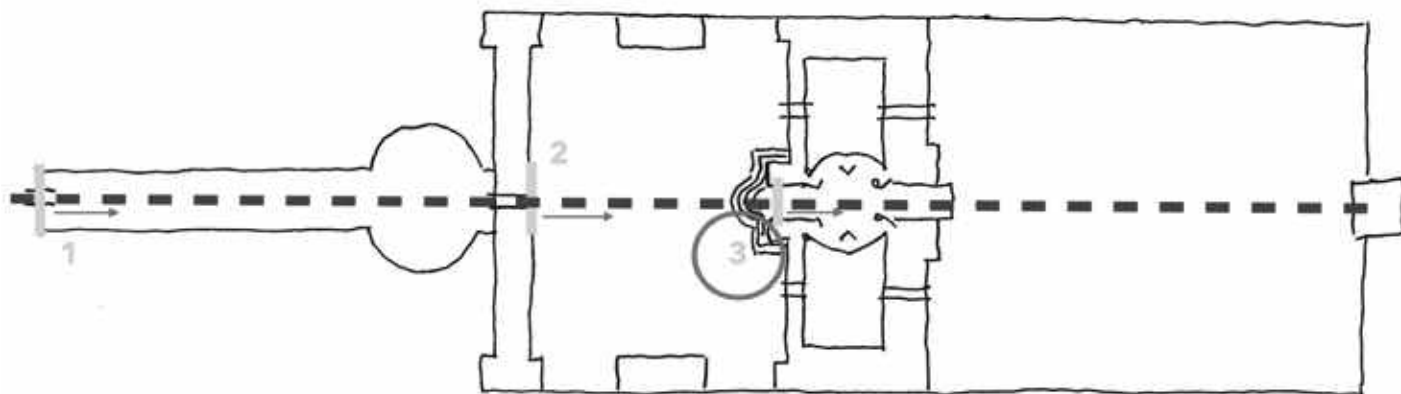
Fi proporcija laikoma grožio etalonu ir naudota nuo neatmenamų laikų. Ją randa didžiojoje Gizos piramidėje, žinomiausiuose Senovės Graikijos pastatuose, Leonardo Da Vinčio paveiksluose Vetruvijaus žmogus ir Mona Liza, o taip pat modernioje architektūroje ir mene.

Vienas žymiausių XX a. architektų Le Corbusier net sukūrė proporcijų sistemą, paremtą skaičiumi Fi. Garsiausias dabartinis Lugano ežero pakrančių architektas, kuriantis visame pasaulyje, Mario Botta, irgi naudoja šią proporciją savo statiniuose.

Svarbu pastebėti, kad Pažaislio kūrėjai liko ištikimi principui, kad idealios proporcijos matomos tik iš tam tikrų taškų. Todėl nuo „antrojo taško“ artėdami prie fasado nesunkiai pastebėsime, kaip proporcijos išsikraipo, kupolas slepiasi. Kuo arčiau durų, tuo pločio ir aukščio santykis labiau artėja link 1:1 (žr. iliustraciją viršuje kairėje).

Architektūros tyrinėtojai labai mėgsta Pažaislį. Štai, ant vienos žymiausių Lietuvos architektūros istorijos studijų viršelio matome fasado nuotrauką. Ši daryta ne nuo antrųjų durų slenksčio, bet, panašu, nuo priešais fasadą esančio pastato stogo. Pamatavę pastebėsime, kad proporcijos išsikraipo: fasadas pailgėjo, pločio ir aukščio santykis tapo 1:2.

Trečias taškas: įėjimas į bažnyčią

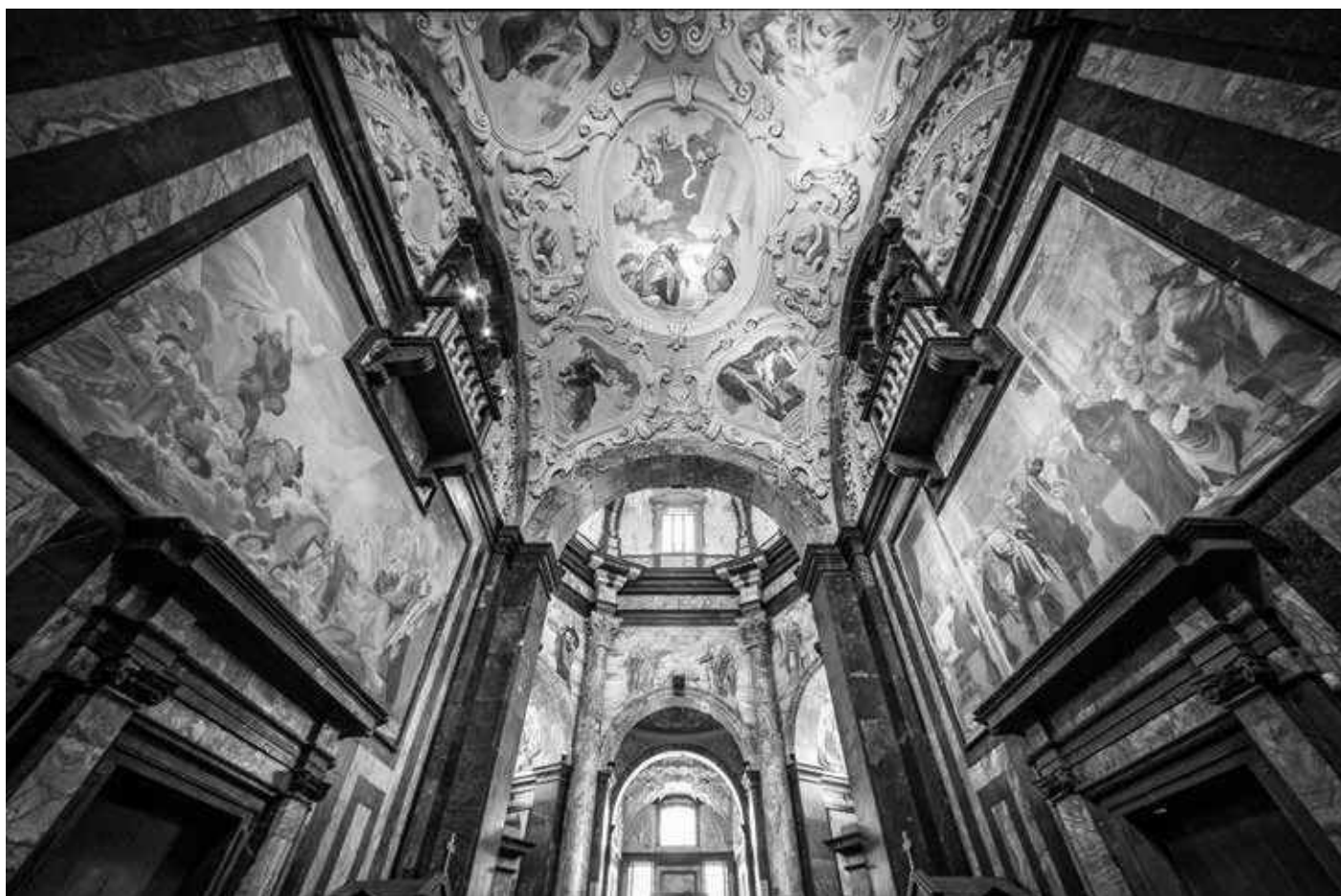
Paskutinis, trečiasis, komplekso taškas irgi yra ant slenksčio. Šį sykį – tai įėjimas į bažnyčią.

Pažiūrėkite į nuotrauką apačioje. Atsiveria perspektyva: trys natūraliai apšviestos bažnyčios erdvės. Pirma – prieangis su stačiakampėmis freskomis ant šoninių sienų ir įvairių formų piešiniais bei stiuko lipdiniais ant lubų. Prieangis pasibaigia didžiule arka, už kurios matosi antroji erdvė – milžiniška centrinė bažnyčios dalis, esanti po kupolu. Būtent šioje erdvėje yra geometrinis viso komplekso centras. Pačioje pabaigoje, praėję dar pro vieną arką, matome trečią baltą stiuko lipdinių išpuoštą erdvę, kurios viduryje yra trys langai. Tai choras. Iš tikrųjų, tarp centrinės bažnyčios dalies ir choro yra dar altoriaus erdvė, tačiau mes jos nepastebime, nes ten nėra langų: ji lieka

užtamsinta ir todėl nuo bažnyčios slenksčio nematoma. Turbūt, ji buvo „paslėpta“ sąmoningai, kad kompleksas liktų ištikimas Šv. Trejybės principui.

Pažiūrėkite į prieangio freskas: kairėje, dešinėje ir ant lubų esančios yra nupaišytos taip, kad tobulai matytųsi būtent iš šio taško.

Pažiūrėkite į grindis. Ten yra mecenato kapas ir jo šeimos kriptą. Visi, įeinantys į bažnyčią, pirmiausia nusilenkia altoriui, taip nusilenkdami ir mecenatui... Bet tuo pačiu visi, einantys pagrindine vienuolyno ašimi, būtinai užmina ant šio kapo. Mecenatas tokiu būdu lyg pats save žemina. Toks barokinis patosas ir prieštaravimas labai būdingas Vakarų Europos kultūrai, ypač XVII a.

O dabar įeikite į pokupolinę erdvę ir pažvelkite atgal, į durų pusę.

Šoninės freskos beveik nematomos, per langą krentanti šviesa akina, o Švč. Mergelė Marija, esanti freskoje ant lubų, pakibusi žemyn galva. Tik vienintelis paveikslas, esantis tiesiai po langu, yra „teisingas“, o kartu su juo (gal kad gautųsi trejetukas) dvi šoninės freskos, esančios virš lango arkos.

Kad žiūrintiems iš šio taško prieangis būtų gerai matomas, yra instaliuota dirbtinė apšvietimo sistema, kurios visiškai nereikia, jei žvelgiate į bažnyčią nuo slenksčio.

Visas šis „chaosas“, natūraliai iškreiptas ir akiai pagaunamas tik dirbtinės šviesos pagalba, jums sako tik vieną – stovite ir žiūrite ne ten, kur reikia!

Jeigu dar netikite, kad tas taškas ant bažnyčios slenksčio yra tikras, pažiūrėkite iš kitos pusės.

Štai freska, esanti dešinėje (stovint veidu į duris). Pavaizduotas Mozė. Prieikite prie jos arčiau. Nesunkiai pamatysite, kad kojos pasidaro milžiniškos, o galva maža (ilustracija dešinėje). Kai stovėjote ant slenksčio, ši figūra buvo proporcinga (ilustracija kairėje)...

Svarbu pastebėti, kad freskose matoma perspektyva, figūrų deformavimas, trejetukų užkodavimas, spalvų ir formų derinimas nėra unikalūs Pažaislio kūrėjų išradimai. Visa tai būdinga Vakarų civilizacijos menui, ypač baroko epochoje. Tiesiog, Pažaislyje visa tai suderinta ir išreikšta tobulai...

Pabaigai dar kartą sugrįžkime prie centrinės prieangio freskos. Kairėje ji pavaizduota taip, kaip matosi nuo „teisingo taško“ – bažnyčios durų slenksčio. Dešinėje – taip, kaip matosi iš „klaidingo taško“ – bažnyčios pokupolinės erdvės. Ar pastebėjote, kad šventųjų figūros apsisvertė aukštyn kojomis?

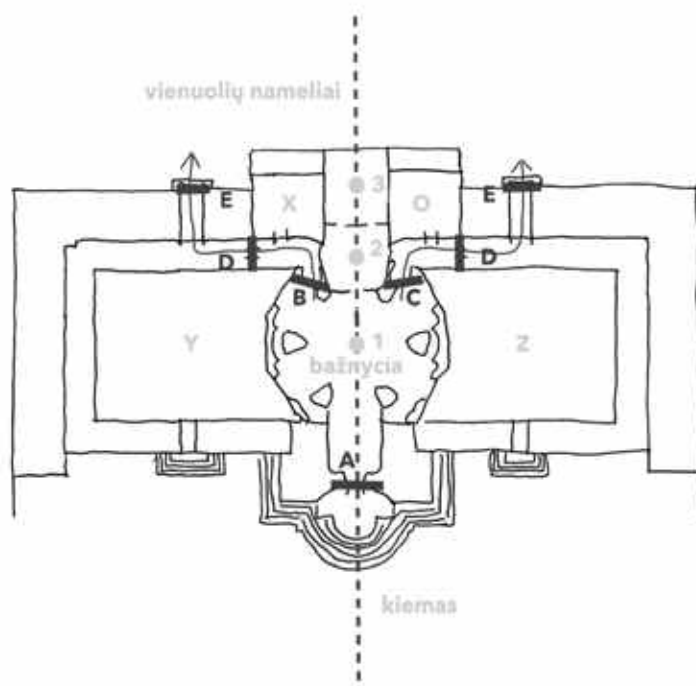
Taškai bažnyčios viduje

Atsistokite pačiame bažnyčios viduryje, tiesiai po kupolu. Tai pirmasis taškas. Švč. Mergelės Marijos Karūnavimas, nupieštas kupole, bus tiesiai jums prieš akis (maždaug taip, kaip pavaizduota žemiau esančioje nuotraukoje), aišku, jei judėjote ir žiūrėjote ta kryptimi, kuria reikia – nuo centrinių durų link altoriaus.

Antrasis taškas yra altoriaus erdvės viduryje. Lenktos ant sienų esančios freskos ir keturi evangelistai kampuose ant lubų geriausiai matomi tik iš čia.

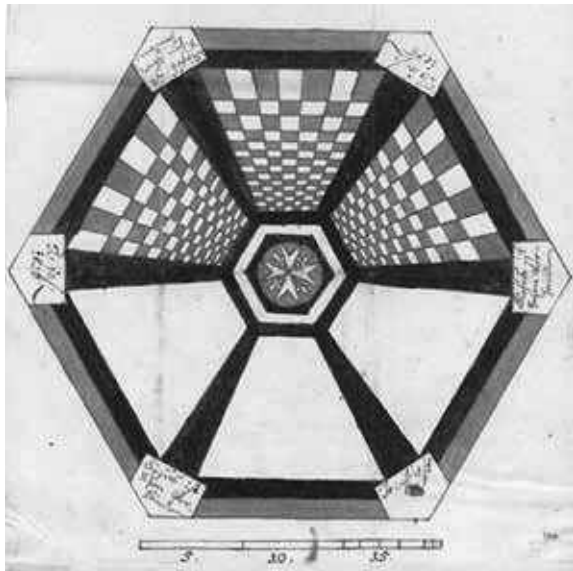
Trečiasis taškas yra choro patalpos viduryje. Ji sienoje atskirta nuo altoriaus erdvės ir apšviesta į rytus (o tuo pačiu ir į vienuolių gyvenamą erdvę) nukreiptu langu. Freskos ir stiuco skulptūros šioje patalpoje skirtos Katalikų bažnyčios šventiesiems – atsiskyrėliams, kurie simbolizuoja šio kamaldulių vienuolyno ir visos trečiosios vienuolyno dalies komplekso esmę.

Ar yra bent vienas taškas visame komplekse, iš kurio visuma matosi idealiai? Nėra, nes Dievo pažinti neįmanoma. Žmogiškasis pažinimas yra ribotas, ir mes galime matyti tik Dievo ir realybės projekcijas, galutinė prasmė mums nepasiekiamo. Tokia Krikščionybės ir Vakarų filosofijos išmintis.

Ar matote šioje nuotraukoje tris vertikalius lygmenis? Du „pirmo aukšto“ langai, po to trys gerai matomi langai aukštesniame lygmenyje, esantys tarp baltų stiuco skulptūrų. Galų gale – „trečiame aukšte“ – nedideli apvalūs langai kupolo erdvėje.

Šioje iliustracijoje yra architekto P. Putinio parengtas centrinės bažnyčios dalies grindų planas. Jis niekuomet nebuvo įgyvendintas. Atkreipkite dėmesį į erdvės iliuziją, kurią jos kuria, į tuos trikampius ir šešiakampius, o taip pat į aiškiai nurodytą tašką; į jį kviečiami atsistoti labiausiai nieko nesuprantantys... Būtent jame yra viso komplekso geometrinis ir idėjinis centras. Na, o dabar galite palyginti šį grindų projektą su dabar egzistuojančiomis (XX a. II pusė). Ar matote skirtumą? Kurios labiau tiktų?...

Norite paieškoti daugiau trejetukų? Į bažnyčią patenkama per 3 duris (A, B, C). Norint iš bažnyčios nueiti į vienuolių namelių erdvę, reikia pereiti irgi per 3 duris (E, D, B arba C). Kapitula (X), Zakristija (O) yra skiriamos trečios erdvės – bažnyčios. Ši taip pat skiria du kiemelius – Y ir Z.

Apačioje – choro lubos einant nuo altoriaus pusės ir iš paties patalpos vidurio (taškas nr. 3). Freskų ir stiuko figūros savo vietose, o pabandykite žiūrėdami į viršų apsisukti, ...ir Švč. Mergelė Marija virš jūsų galvų apvirs aukštyn kojomis.

Paimta iš: M. Paknys „Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija“, 63 psl.

„Rojus.“ Ten nėra nei meno, nei Dieviško grožio

Jei vis dar netikite parinktais taškais, pažiūrėkite į bažnyčios galinę sieną nuo vienuolių namukų pusės. Ten retai kada įleidžia, todėl čia specialiai pridėdama nuotrauka.

Ar matote čia grožį ir prabangą kaip fasade? Tikriausiai, ne. Tiesiog pilkai-balta siena su keliomis arkomis ir langais.

Ši, trečioji komplekso zona, kur gyveno vienuoliai, buvo skirta tik bendravimui su Dievu ir pačiu savimi. Čia nėra nei architektūros, nei meno. Laikomasi Šventajame Rašte išsakytos nuostatos, kad tikras Dievas randamas ne per atvaizdus ir stabus, bet individualiame bendravime. Jis yra pačiame žmoguje. Tereikia jo ieškoti ir rasti. Pirmose dvejose komplekso erdvėse mus stebinę dailės, stiuko ir architektūros sprendimai buvo tik įrankis ir pagalba pradiniam Dievo ieškojimo etape, o ne tikslas pats savaime. Tokia buvo šio vienuolyno gyventojų filosofija. Tokia yra bendrai visos Katalikybės esmė.

Šiandien Pažaislio vienuolynas priklauso vienuolėms kazimierietėms, tačiau buvo statomas kamalduliams. Šis ordinas laikėsi griežtos šv. Benedikto regulos. Vienuoliai duodavo skaistybės ir

tylėjimo įžadus. Visą gyvenimą atiduodavo Dievui ir fiziniam darbui. Gyveno atskiruose nameliuose (Pažaislyje – tai „rojaus“ erdvė), kiekvienas turėjo savo darželį. Kartu susitikdavo tik bažnyčioje ir valgomajame. Tylėjimas ir pokalbių su broliais ribojimas padėdavo susikaupti maldai ir meditacijai, todėl kamalduliai galėjo kalbėtis tik ypatingais atvejais, nuošalėje, trumpai ir pusbalsiu. Tyloje atliekami darbai padėdavo ne tik pragyventi, bet buvo ir dvasinės pusiausvyros sąlyga. Kamaldulių vienuoliai gyvendavo atsiskyrę nuo pasaulio, neapaštalaudavo.

Vienuolyno komplekso krašte, pačiame centrinės ašies pabaigoje, yra bokštas. Tai logiška kelio pabaiga, kuri prasidėjo prie įėjimo į ansamblį – koridoriaus vartų. Tai vienintelė vieta, į kurią užsilipę vienuoliai galėdavo pažiūrėti į pasaulį. Iš ten jie matė neišvaizdžią vienuolyno bažnyčios galinę sieną, begalinius miškus ir nesibaigiančius upės vingius. Tai buvo atsiplėšimas nuo žemės ir tam tikra pretenzija į Dievišką žvilgsnį „iš viršaus“. Tačiau iš ten jie nematė žmonių ir neturėjo nei noro, nei galių, nei teisės juos kažkaip įtakoti. Pakilimas jiems reiškė tik būdą giliau pasinerti į save begalinėse Dievo paieškose.

Kiek Pažaislyje yra europietiškumo ir kiek lietuviškumo?

Pažaislio architektai, dailininkai, skulptoriai ir kiti meistrai buvo įvairiausių tautybių. Simboliai, formos ir technologijos perimtos iš įvairių Europos kraštų. Tačiau mecenatas buvo lietuvis. Statyboms būtini pinigai irgi buvo iš Lietuvos. Be to, architektūra ir dekoras pilni originalių sprendimų, nes didis Europos menas visuomet turi specifinių konkrečios vietos bruožų.

Dėl didelės drėgmės sienos ir stiuko lipdiniai buvo gaminami iš kitokių medžiagų nei pietų Europoje: Pažaislyje visiškai nėra pietų kraštuose naudoto gipso rūšių. Meistriškai suderintas iš šiaurės atvežtas Gotlando (Švedija) smiltainis, naudotas fasade, ir iš pietų (daugiausiai iš Lenkijos) – marmuras. Tai viena nedaugelio šiaurės–rytų Europos bažnyčių, kur panaudotas toks didelis marmuro kiekis. Kalbant apie erdvę – net didieji Europos menininkai, ypač italai, neturėjo tiek vietos, o dažnai ir laisvės, savo idėjų įgyvendinimui kaip Pažaislyje, kur vienuolyno komplekso statyboms jiems skirtas milžiniško dydžio sklypas. Turėdami galimybę kaip nori ir kur nori „sukinėti“ ansamblį, architektai jį suorientavo iš vakarų į rytus, užkoduodami svarbias krikščionybės prasmes. Zakristija (nuotrauka apačioje) irgi gerai iliustruoja skirtingų kultūrų ir tradicijų sąveiką. Ten iš Albogazijaus kilusio Džovanio Merlio baltos stiuko skulptūros meistriškai suderintos su mediniu sienų dekoru, kurį sukūrė iš istorinės Lietuvos regiono kilę meistrai.

Specifiniai yra ir siužetai. Pietiniame koridoriu-

je, prie įėjimo į Zakristiją, yra šv. Brunonui skirtos freskos. Šiandien kyla pagunda jas susieti su vienu pirmųjų bandymų pakrikštyti Lietuvą ir pirmuoju Lietuvos vardo paminėjimu istoriniuose šaltiniuose. Tačiau amžininkams jis labiau rūpėjo dėl artimo ryšio su Šv. Romualdu (Kamaldulių ordino įkūrėju) ir dėl misijų Abiejų Tautų Respublikos žemėse. Altoriaus erdvės milžiniškos lenktos freskos skirtos Lenkijos karaliams, taip pabrėžiant bendros Lenkijos ir Lietuvos valstybės svarbą. Vienoje iš tų freskų atvaizduota prancūziška Kliuni tema, kuri gali būti siejama su Paco žmona prancūze. Dešinėje (žvelgiant į altorių) esanti koplyčia skirta Marijai Magdalietei di Pazzi, taip pabrėžiant Lietuvos ir Italijos Pacų legendinę giminystę. Įdomu, kad Pacų giminės politika pasižymėjo dideliu noru atriboti LDK nuo Lenkijos. Dėl šios priežasties investuota į itališkąją Lietuvos kilmės legendą, kaip priešstatą sarmatiškajam (paremtam orientacija į rytus) Lenkijos pasakojimui. Tačiau santykiai su lenkų civilizacija buvo tokie glaudūs, kad svarbiausioje bažnyčios vietoje – altoriaus erdvėje – atrodo, paradoksaliai, pavaizduoti būtent Lenkijos karaliai, o ne LDK valdovai. Tokio tipo „paradoksai“, prieštaravimai ir kontrastai labai būdingi baroko laikų žmogaus mentalitetui.

Savatumų ir įdomybių galime rasti ir daugiau. Vis dėl to svarbiausia yra tai, kad architektūros ir dekoru visumos sprendimai buvo unikalūs ir vienalikiai tuo metu garsiausiuose Europos centruose, ypač svarbiausiame jų – Romoje, – kurtam avangardui.

Lugano ežero pakrantės: Lietuvos (ir visos Europos) baroko kūrėjų gimtinė

Šiandieninės Italijos–Šveicarijos pasienio Alpių slėnių gyventojai, susispietę aplink Komo ir Lugano ežerus, nuo viduramžių garsėjo kaip architektai, skulptoriai ir dailininkai.

XVII a. šie menininkai, dar vadina mi komaskais, buvo pasiekę aukščiausią savo įtakos ir tobulo lygmenį, kurdami žymiausius Europos baroko kūrinius nuo Romos iki Lietuvos.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo turtinga valstybė, pilna mene gerai nusimanančių mecenatų. Beveik tris šimtus metų menininkai nuo Lugano ežero pakrančių buvo kviečiami dirbti prie didingiausių LDK baroko projektų. Vien Vilniuje jie prisidėjo prie beveik 20 objektų, kurių didžioji dalis išliko. Tarp jų yra Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios dekoras, Šv. Kazimiero koplyčia Vilniaus katedroje ir Šv. Teresės bažnyčia prie Aušros vartų.

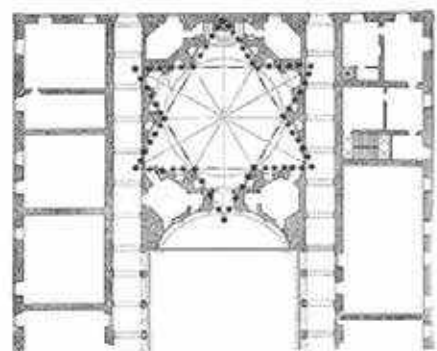

Roma: tarp Pažaislio ir Lugano

SS. Trinità dei Monti
ir Ispanijos laiptai

S. Ivo alla Sapienza
P. Žygo schema

Architektūros formos, kaip ir pagrindiniai civilizacijos simboliai, atsikartoja įvairiose Europos vietose. Vienur jie išvystyti daugiau, kitur – mažiau. Meno istorikai randa daugybę bažnyčių, ypač Italijoje ir Lenkijoje, kurių tam tikros detalės galėjo būti panaudotos Pažaislyje. Dažniausiai tarp jų yra minimi pastatai to meto Europos meno sostinėje – Romoje, projektuoti, kaip ir Pažaislis, Lugano ežero pakrančių menininkų.

XVI a. pabaigoje Džakomo dela Porta (iš Porlecio) sukūrė dvibokštį Ispanijos laiptų viršuje esančios bažnyčios fasadą. Jis tikrai panašus į Pažaislio, tik mažiau prabangus ir neįgaubtas. XVII a. viduryje Frančeskas Borominis (iš Bisonės), vienas garsiausių visų laikų Europos architektų, pastatė S. Ivo alla Sapienza, kurios plane įbrėžė žvaigždę, šešiakampį ir apskritimą. Tas pats architektas Navonos aikštėje įgaubė S. Agnese in Agone fasadą, pastatė du bokštus ir iškėlė kupolą į priekį. Visos šios Borominio inovacijos laikomos avangardinėmis, padariusios milžinišką įtaką baroko architektūrai. O mums svarbu tai, kad jos panašios į Pažaislio ir vienalaikės.

Valsolda: Pažaislio architektų ir dekoratoriaus gimtinė

Pažaislį projektavo ir statė įvairūs architektai. Daugiausiai žinome apie Pjetrą Putinį, kuris prižiūrėjo svarbiausius statybos darbus. Panašu, kad į Europos užkampį jį pasikvietė giminaitis Izidoras Afaitatis, tuo metu buvęs Lenkijos–Lietuvos valdovo svarbiausiu architektu. Gali būti, kad būtent jis prisidėjo prie pirmųjų komplekso brėžinių. Abu šie giminystės ryšiais susieti žmonės buvo kilę iš nedidelio Lugano ežero pakrantės miestelio – Albogazijaus, šiandien esančio Italijoje, Valsoldoje.

XVII a. Afaitačiai miestelyje turėjo didžiausius namus. Izidoras perstatė bažnyčią (nuotrauka apačioje). Kitoje miestelio bažnyčioje yra jo giminės koplyčia, o joje freska, kurioje angeliukas pasipuošęs gintariniais karoliais...

Putiniai nebuvo tokie įžymūs ir įtakingi kaip Afaitačiai, tačiau daug šimtmečių buvo žinomi kaip meistrai ir architektai. Šiandien Putinių giminės atstovai vis dar gyvena tame pačiame Albogazijaus miestelyje ir užsiima statybomis. Tiesa, niekas iš jų nebeatmena garsaus savo protėvio, dirbusio Pažaislyje.

Baigęs darbus Lietuvoje, P. Putinis grįžo į tėvynę, kur praleido paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį. Paprašytas kaimyninio miestelio Dazijaus gyventojų, architektas suprojektavo paplatinęs bažnyčios bokštą. Jo formose atkartoją Pažaislio bažnyčios bokšto koncepciją. Kai kurios šių dviejų bažnyčių bokštų detalės skiriasi, nes Dazijuje Architektas turėjo pritaikyti statomą bokštą prie jau buvusios bažnyčios fasado formų.

Iš Albogazijaus buvo kilęs Džovani Merlis, sukūręs baltas stiuko skulptūras Pažaislio skliautuose. Jo vardas yra įrašytas vienoje jų, esančioje virš altoriaus – Ioan Merli ir data 1676. Šis skulptorius buvo žinomas šiaurės Italijoje, jo kūrinių likę Vičencoje ir Trente. Lietuvoje ir Italijoje sukaupus turtus giminačiams paliko su sąlyga – turėjo sukurti jam altorių iš marmuro ir stiuko miestelio Šv. Ambrozijaus bažnyčioje. Šis altorius išliko iki

mūsų dienų (nuotrauka apačioje) kaip dar vienas Pažaislio ir Lugano ežero bendravimo liudijimas.

Prie Pažaislio kūrimo vienaip ar kitaip prisidėjo įvairių tautų atstovai. Vokiečiai darė detales iš akmens ir smiltainio, lenkai pjaustė marmurą, kuris buvo vežamas iš Krokuvos apylinkių ir t. t. Žymiausios komplekso freskos buvo nutapytos iš Florencijos kilusio Mikelandželo Palonio. Jo paveiksluose matoma perspektyva ir gylis – sudarantys 3D iliuziją – yra svarbus didžiųjų to meto Europos dailininkų profesionalumo bruožas.

Vis dėl to labai tikėtina, kad tarp gausybės prie projekto dirbusių tautų atstovų svarbiausi buvo šio mažo Lugano ežero pakrančių kaimelio – Albogazijaus – menininkai. Būtent jie, panašu, sukūrė architektūros ir dekorą projektus bei vadovavo statyboms.

Pažaislio architektūros, dailės ir simbolikos tema yra neišsemama. Nuo XX a. pirmosios pusės apie vienuolyną yra parašyta daug straipsnių ir knygų. Per paskutinius dešimtmečius tyrimus kritiškai apibendrino ir nauja medžiaga papildė Mindaugas Paknys. Jo tekstuose rasite visas būtinas nuorodas į ankstesnius su tema susijusius darbus. Apie simbolinę geometriją yra rašęs Arizonos universiteto (JAV, Fyniksas) profesorius Paulius K. Žygas. Pažaislio kūrėjų sąsajas su Lugano ežero pakrantėmis daugiausiai yra tyrinėjęs profesorius M. Karpowicz. Čia yra nuorodos į svarbesnes publikacijas:

- Karpowicz Mariusz, Architekt królewski Isidoro Affaitati (1622–1684), Warszawa 2011.
- Paknys Mindaugas, Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija, Vilnius 2013.
- Paknys Mindaugas, Pažaislis. Menas ir istorija, Vilnius 2005.
- Žygas Paulius K., The Symbolic Geometry of the Baroque Camaldolese Monastery at Pažaislis, Meno istorija ir kritika, nr. 5, Kaunas 2009, 154–180.

Dr. Rūstis Kamuntavičius – Vytauto Didžiojo Universiteto Istorijos katedros docentas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės instituto direktorius. www.rustis.lt

Nuo maždaug 2004 m. tyrinėja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Šveicarijos istorinius ryšius. Svarbus šių santykių aspektas – Lugano ežero pakrančių menininkų migracija į Lietuvą XVI–XVIII a. Ilgamečių studijų rezultatas buvo didžiausia LDK menui ir architektūrai skirta svetainė www.lugano.lt, kurioje daug informacijos apie Pažaislį ir įvairius kitus lietuviškus, itališkus ir šveicariškus kontekstus.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-445-498-1

© Rūstis Kamuntavičius, 2019

Tiražas 100 egz.
Išleido, maketavo ir spausdino UAB „Printėja“,
Vytauto Didžiojo g. 114B, LT-56111 Kaišiadorys
info@printeja.eu, www.printeja.eu

atsisiųsta iš www.rustis.lt